

האיגוד העולמי למדעי היהדות / World Union of Jewish Studies

---

The Escape of Jewish Soldiers from Anders' Polish Army in Palestine, 1942-1943 /

עלייה ו': עריקת חיילים יהודים מצבא אנדרס בארץ ישראל, 1942-1943

Author(s): דב לוין and Dov Levin

Source: *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies / דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות*, DIVISION B: THE HISTORY OF THE JEWISH PEOPLE, VOLUME II: MODERN TIMES / חטיבה ב: תולדות עם ישראל, כרך שני: העת החדשה, כרך יא

1993 / תשנ"ג pp. 297-304

Published by: [World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות](http://www.wujstudies.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23536799>

Accessed: 24/11/2014 08:48

---

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.



World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות is collaborating with JSTOR to digitize, preserve, and extend access to *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies / דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות*

<http://www.jstor.org>

עלייה ו': עריקת חיילים יהודים מצבא אנדרס בארץ ישראל, 1942-1943

דב לזין

לאחר תבוסתה של פולין כתחילת מלחמת העולם השנייה וחלוקתה בין גרמניה לבין ברה"מ, נאסרו והוגלו לסיביר מעל למיליון חיילים ואזרחים מפולין לשעבר, כשליש מהם יהודים. רובם נכלא במחנות והועבד בפרך. נוכח פלישת הנאצים לברה"מ בקיץ 1941 חל פיוס זמני בין ממשלת הגולה הפולנית בלונדון לבין הסובייטים ונחתמו הסכמים בין שני הצדדים. על פיהם שוחררו מיד אזרחי פולין שעדיין שרדו במחנות ומהם הוקם צבא פולני בתוך ברה"מ שכבוא היום יצטרף למלחמה נגד גרמניה הנאצית. בראש צבא זה הועמד קצין פולני וותיק, גנרל וולאדיסלאו אנדרס, ששמו נקשר לפני המלחמה עם התנועה הלאומית = דמוקראטית (N.D.) שדגלה באנטישמיות. בסוף שנת 1941 כבר מנה הצבא כ-34,000 חיילים במסגרת שתי דיביזיות ויחידות נוספות, כאשר מידי יום ממשיכים להגיע למחנות הקלט מאות נוספות מכל קצווי ברה"מ כדי להתחיל. ניגודי אנטרסים בין הסובייטים לבין הפולנים בנושא הגבולות של פולין בעתיד ושל בעיות אספקה כהווה וכן היריבות בין גנרל אנדרס לבין ממשלת הגולה בלונדון - הביאו לפינוי מוסכם של הצבא הפולני מברה"מ לאיזורי המזרח הקרוב שהיו בשליטת הבריטים. ביחד עם החיילים הורשו לצאת גם בני משפחותיהם ואזרחים נוספים. מסיבות אישיות, אידיאולוגיות וכן נוכח המצב הקשה ביותר ששרר בברה"מ באותו זמן, נוצר לחץ כבד בקרב יוצאי פולין להצטרף ליוצאים. אי לכך עברו הללו בדיקה קפדנית מאד כנמל היציאה קראסנובוודסק, שמשם הפליגו אניות המפונים לאורך הים הכספי אל נמל סאהלווי שכפרס. בשלב הראשון של הפינוי שנערך במארס-אפריל 1942 יצאו 31,500 חיילים ו-12,500 אזרחים. בשלב השני שנערך באוגוסט-ספטמבר אותה שנה יצאו כ-35,000 חיילים ומעל 25,000 אזרחים נספחים. מספרם של מיכלול היוצאים הסתכם ב-113,000 איש ומהם: 70,000 אנשי צבא ו-43,000 אזרחים.

כתחילה חנו כל המפונים כפרס. חלק מהחיילים הועבר לצפון עירק (חאנאקין, מוצול ועוד) לאימונים ובקיץ 1943 רובם יצא דרך עבר-הירדן לארץ-ישראל והתמקם בעירק במחנות הצבא הבריטי שבדרום הארץ. חלק אחר של החיילים המפונים הגיע לארץ עוד ב-1942 מטהראן לקאראצ'י שבהודו דאז, ומשם - דרך הים ותעלת סואץ למצרים. היכווזו של צבא אנדרס בארץ נועד להתארגנות מחדש במסגרת הקורפוס השני של הארמיה הפולנית במזרח (Armia Polska na Wschodzie) לקראת ההשתתפות כחזית נגד הגרמנים באירופה. ההכנות לכך החלו כאמצע בדצמבר 1943 וכבר בפברואר 1944 השתתפו חייליו בקרבות נגד הגרמנים במרכז איטליה. במאי אותה שנה נגרמו להם אבידות ניכרות ככיבוש המנזר של מונטה-קאסינו. חיילי הקורפוס המשיכו להילחם באיטליה במסגרת קבוצת הארמיות הבריטית השמינית עד סוף המלחמה. מסיבות פוליטיות ואחרות רובם לא חזר לפולין העממית והשתקע באנגליה ובמקומות אחרים בעולם המערבי. בעיית מעמדם של היהודים בצבא אנדרס התעוררה לראשונה מיד עם הקמתו. כבר בראשית חיולם של אזרחי פולין בברה"מ כולל המשוחררים מכת-כלא

ומחנות=העבודה הסובייטים, התברר שחלק גדול מהמתייצבים הם יהודים. עובדה זו הדאיגה את הפיקוד עד כדי כך שועדות=הגיוס פסלו מעתה את רוב רובם של המתייצבים היהודים, כאמתלא של כריאות לקויה. כן הוגבלה קבלתם לכת"ס לקצינים ולמספר קורסים מקצועיים. במקרים רבים הצליחו יהודים לעקוף קשיים אלו על ידי כך שהשתדלו להתייצב בפני ועדות-גיוס ומיון, בהן פעלו רופאים יהודים וכן ניצלו קשרים אישיים בקרב הקצונה. אולם גם לאחר שחלקם זכה להתקבל לצבא סולקו מרביתם כאמתלאות שונות. היו מקרים שיהודים חזרו לוועדות הגיוס, אך אלה פסלו אותם שוב מסיבות רפואיות כביכול. זאת ועוד. על כל עבירה ממשית ומדומה שכרגיל חל עליה עונש קל, היה חייל יהודי מורחק בגינה מן השירות. אין תימה שהרבה חיילים יהודים התחזו לפולנים.

עם השתבשות היחסים הפולניים-סובייטיים כעניין שייך השטחים המזרחיים של פולין לאחר שהמלחמה תסתיים, הוגבלה הרשות להתגייס לצבא הפולני רק לפולנים שגרו בעבר באותם השטחים. כה רבה היתה סלידתו של הפיקוד הפולני ליהודים עד שנתנו יד לזיתור עליהם בפועל כעל אזרחים פולנים ובכך גם החלישו את עמדתם במחלוקת עם הסובייטים על הגבולות בעתיד. כאחד הצוים מטעם פיקוד הצבא הפולני נאמר שמספר המיעוטים הלאומיים "אינו יכול לעלות מעל 5 אחוז בקרב המשקים ו-10 אחוז בקרב הטוראים". צו זה (נומרוס קלאוזוס) הוצא לפועל בקנאות יתירה עד כדי כך שהשיעור של כלל המיעוטים הסתכם ב-7.7% ושל היהודים - 3.8% בלבד כלומר 3,500-4,000 איש, שהם פחות מ-1% מכלל פליטים יהודי מפולין ששהו אז בבריה"מ.

קומץ היהודים שנותר בצבא הפולני היה נתון ברובו לאפליות ולהתעללויות שונות. כעוד חלק ניכר מהחיילים הפולנים עבר אימוני נשק, נשלחו מאות יהודים לעבודה בקולכוזים ושכר עבודתם נוצל להשלמת דמי הכלכלה של היתר. היו גם לא מעט מקרים כשהיהודים רוכזו ביחידות מיוחדות לשירות בכסיסים. יחידה כזו בגודל של בטליון מוקמה באוקטובר 1941 בכסיס קולטוביאנקה שבאוזבקיסטאן וחייליה היהודים הועסקו בתנאים פיזיים קשים ביותר בהכנת מגורי=חורף ליחידות הקרביות. אותו זמן התנהלו גם שיחות=גישה בין עסקנים יהודים לבין גורמים פולנים לקשור את הבטליון בקולטוביאנקה עם פרויקט להקמת לגיון יהודי. ככל הנראה היה זה רעיון=נפל מתחילתו ותוך זמן קצר דעך לגמרי. יחד עם זאת נמשכה האווירה הקשה כלפי היהודים והתעלולים האנטישמיים הפכו למעין שיגרה.

בצורה חריפה ובולטת התבטאה ההפליה כלפי היהודים בעת פינוי החיילים והאזרחים מבריה"מ לאיראן. במגמה להגדיל ככל האפשר את מספר הפולנים המתפנים על חשבון היהודים אירעו לא מעט מקרים, בהם חיילים יהודים הורדו בכוח מהרכבות לנמל היציאה קראסנובודסק. כמי שנותקו בשעתו ממשפחותיהם בגיהנום הנאצי, משמעותו של הפינוי נתפשה לא רק כהזדמנות מיוחדת אם לא חד=פעמית להיחלץ מהמציאות הקודרת של ברה"מ דאו לעולם החפשי, אלא אף לוותה בתקווה למצוא מישהו מכני משפחה וקרובים. לכן גם ברוב ייאושם על כך שהוצאו מרשימות המפונים, פרצו כמה מהם את חגורת הזקיפים הפולנים ששמרו על האניות ותוך נסיון לטפס עליהן - טבעו. והיו שאיימו להתאבד, אם לא יכללו בפינוי. בכמה מקרים פנו היהודים לשלטונות הסובייטים והללו אכן גרמו להכללתם בפינוי. כך או אחרת פונו לפרס כ-6,000 יהודים ומהם 4,401 חיילים לפי ההרכב הבא: 146 קצינים, 416 מש"קים ו-3,839 טוראים. רובם היו בני 18-40. בין האזרחים נכללו כ-850 ילדים הידועים כ"ילדי טהראן". המבוגרים, כאזרחים וכחיילים, היוו חתך תרבותי=חברתי של יהדות פולין דאז: ציונים - בצד בונדאים וקומוניסטים, דתיים - בצד מתבוללים ומומרים, בעלי=מקצועות חפשיים בצד חסרי=השכלה, עשירים ושועים בצד - בני דלת העם.

בהגיעם לפרס ולאחר מכן לעירק זכו רבים מהמפונים היהודים ליחס חם מצד בני=עמם המקומיים שגרו בסמוך למחנותיהם. חלק אף הוזמן לבתיהם לערבי

ה"סדר" בפסח. כן נוצר מצב בין חלק מהמפונים (בעיקר פעילים ציונים בעבר) לבין אנשי הסוכנות היהודית וגופים אחרים מהארץ שעשו כאן בתפקידים שונים וכן גם חיילים מיחידות ארצישראליות. אלה ואלה תחקרו את הכאים על קורותיהם ומצבם של הנוותרים בכרה"מ והעבירו מהמידע הזה לארץ. אחד הנושאים בו הירבו שני הצדדים לעסוק היה חיפוש קרובים ובני-עיר. טבעי על כן שמיד עם הגיעם של המפונים היהודים לארץ התמידו כחיפושים ולא מעט גם הצליחו. להלן תיאור אירוע כזה כפי שפורסם ב"ידיעות אחרונות" מ-5.6.42: "מקרה מרעיש קרה אתמול כחנות אחת בחיפה השייכת לגב' ברד-גלוזמן, כשחייל פולני נכנס לחנות והגב' הנ"ל הכירה בחייל את אחיה, שזה עשר שנים לא ראתה. החייל סיפר שעם הפלישה הנאצית נמלט מעיר מולדתו במחוז קראקוב ולפני 9 חודשים התגייס לצבא הפולני והועבר לא"י. בכואו לחיפה חיפש את אחותו עד שבמקרה מצא אותה".

מקרים כאלה ודומים הלכו ותכפו ככל שהגיעו חיילים נוספים לארץ בהמשך אותה שנה ובעיקר - כאשר גבר זרם הכאים בקיץ וסתיו 1943. עד אז גם אותרו קרובים בארץ ע"י התכתבות.

עוד בפגישות הראשונות עם הארצישראלים למיניהם בפרס ובעירק וכן עם הקרובים והמכרים בארץ הועלתה בצורה ישירה או ברזו האפשרות להסתלק לאלתר מהצבא הפולני על אווירתו האנטישמית ולהשתלב ביישוב היהודי ובמערכותיו. אולם בשלב זה נותר הנושא מבחינה ארגונית-יישובית בדרך כלל בגדר מישאלת-לב או הכנה לבאות. פרט למקרים מעטים של הסתלקות מהצבא בייזמה אישית, לא בשלו עדיין, כנראה, התנאים של מעורבות מצד מוסדות היישוב בנושא זה. באותו זמן (קיץ וסתיו 1942) הצבא הגרמני בפיקודו של רומל עמד כמעט כשערי הארץ ובגלל חומרת המצב הוכרז כאן גיוס חירום של כל גילאי 45-17. חייל יהודי ששירת אז באחד מהמחנות של צבא אנדרס בדרום הארץ ופנה בייזמתו האישית לגורמים שונים ביישוב כולל ראש עיריית תל-אביב כדי לעבור עם חבריו מהצבא הפולני ל"הגנה" נענה "שהדבר לא יתכן, שכן זה עלול לגרום צרות".

בצורה דומה הגיבו אז לייזמות מסוג זה גם מזכירי קיבוצים. אפילו חלק מהחיילים שעקרונית החליטו לערוק, דחו זאת בגלל הנזק שצעד זה עלול להמיט על חבריהם או על היישוב בכללו. לעומת זאת החלה להסתמן באותו זמן פעילות מאורגנת בנושא זה בעירק, שם חנו עדיין רוב היחידות של הצבא הפולני. אותו זמן כבר פעלה שם שלוחה של המוסד לעלייה בהעלאה חשאית של יהודים מקומיים. למטרה זו הסתייעו באנשי "סולל כונה", נהגי "אגד" ובעיקר בחיילים של יחידות ארצישראליות בצבא הבריטי שעסקו בקשר, שירות מפות והובלת שיירות בין עירק והארץ. השיירות נוצלו להעברת שליחים מהארץ לעירק ולפרס ובשופן כלל בהן חיילים יהודים מצבא אנדרס וכן חברים של המחתרת החלוצית בבגדאד. בנוסף לכך הוברחו כמה מחיילי צבא אנדרס לארץ ע"י חיילי היחידות הארצישראליות שיצאו לחופשה כארץ. המוכרחים צוידו במדים ותעודות (Pay Books) של הצבא הבריטי. על יד הגבול בגשר נהרים ואשדות-יעקב הם נתקבלו ע"י נציגי המוסד ופוזרו במקומות-יישוב שונים כרחבי הארץ. עם הוצאתן של היחידות הארצישראליות מהאזור הזה באביב 1943, הצטמצמו מימדי ההברחה שתוארה לעיל ושהסתכמה ביותר איש כולל חברים לשעבר בתנועות נוער ציוניות בפולין.

לעומת זאת נפתחו אז אפשרויות בריחה יעילות ורחבות יותר עם התזוזה המסיבית של צבא אנדרס לחניית-ביניים בארץ גופא בקיץ וסתיו 1943. כן גברה נכונות הבריחה לאלתר של חייליו היהודים וקצתם אף החלו לתכנן זאת מיד לאחר חציית הירדן. אותו זמן כבר חלפה סכנת הפלישה של רומל, אך גברה החרדה לגורל יהודי אירופה וכן הדאגה לכלל השרידים ובהם היהודים שכצבא אנדרס. קרוביהם אף לחצו על המוסדות לסייע בקליטתם. על רקע כל אלה ולאור

הנסיון של הברחת החיילים היהודים, הוחל לדון במוסדות המרכזיים של היישוב, כיצד להיערך למצב של בריחה המונית שלהם ולאפשרויות של קליטתם. היוזמה לכך באה מישראל כרמי, ראש "מרכז העליה" בהסתדרות. למען עידוד תנועת הבריחה, הוא הציע, שכל חייל בורח יקבל מהמוסדות: תעודת-זהות עם שם עברי חדש, ביגוד אזרחי, דמי-נסיעה ואש"ל ליומיים וכן העברתו למקום-קליטה לקיבוצים, למושבים או לקרובי-משפחה ובני-עיר. לאחר תקופת-מעבר, ייערכו שיחות אישיות עמו בקשר לעתידו ואפשרות התגייסותו לאחת מהיחידות הארצישראליות שבצבא הכריטי או/ו להגנה ולנוטרות. הפעלתה של התכנית הזו התעכבה בשל התנגדות מצד כמה חברי הנהלת הסוכנות כמו יוסף שפרינצק, יצחק גרינבוים שבשלב מסוים אף איים בהתפטרות, ואחרים. אלה טענו שעצם הסיוע בעריקת החיילים עלול לסבך את היישוב היהודי עם הכריטים ועם הפולנים וכן יפגע במאמץ המלחמתי נגד גרמניה הנאצית. לעומתם ציידו בתכנית אישים מרכזיים במפא"י כמו טבנקין, בן-גוריון, ברל כצנלסון ובעיקר ראשי המוסד וההגנה שאול אביגור, אליהו גולומב, ועוד. גם משהוכרע בעד הביצוע של התכנית, לא ניתנה לה גושפנקה רשמית מצד הוועד הלאומי. על כל אלה החיילים עצמם וקרוביהם בארץ לא ידעו, והכריעו לכך אם וכיצד להסתלק מהצבא הפולני. והיו מהם שביצעו זאת מיד או בסמוך לאחר הגיעם לארץ כמו הטוראי ש"מ: משחצתה יחידתו את הירדן ב-17 באוגוסט 1943 קיבל חופשה לבקר בחיפה את בן-דודו. הלה אמר לו: "אתה עם הצבא גמרת ועתה בוא לקיבוץ גן שמואל". וכך היה. לא פעם קרה שחיילים שהתקשו באיתור קרוביהם, עצרו אוטובוס יהודי והסתיעו בנהג ובנוסעים.

טבעי, על כן, שהסיוע הממוסד התמקד גם עתה כאלה שכרחו בהשראת קרובים וחברים, אך נזקקו לליגליזציה, למיקלט וכד' ע"פ רוב היו הללו מגיעים לסוכנות או למרכז העלייה, לפי כתובת שהועברה מפה לפה, ושם טיפלו בהם לפי הצורך. כמו כל עולה, כך גם כ"א מהם קיבל לירה וחצי, מיטת ברזל ושמיכה. במטרה להגביר את מימדי הבריחה היו כרמי ואנשיו מבקרים במחנות צבא אנדרס כדרום הארץ לפגוש את החיילים היהודים. על פגישת הכנה שנערכה במחנה קסטינה הוא מספר בזכרונותיו: "אספתי את החיילים האלה במחנה ותיארת בפניהם את הרקע

הכללי...בתום דברי הסכימו 300-400 חיילים לצאת את המחנה לאלתר ולנסוע יחד איתי לכל מקום. הוצאנו אותם בחצות הליל ויצאנו לדרך שאובטחה ע"י אנשי ההגנה. בהגיענו לתל =אביב החלפנו בגדיהם וציידנו אותם בתעודות-זהות עבריות מזויפות, שנחשבו 'כשרות' בנקודות הביקורת בדרכים. זו היתה הקבוצה הראשונה. בעקבותיה באו קבוצות נוספות."

מרבית הבריחות המאורגנות התבצעו ערב חגים ושבתות, כאשר רבים מהחיילים קיבלו חופשה. הללו היו מגיעים בשעות הבוקר למרכז העלייה של ההסתדרות (אלנבי 115). מחשש מפני המשטרה הבריטית, רוכזו הבאים בחצר האחורית ובמקלטים שהוקמו ע"י העיריה. שם רשמו אותם, הנפיקו להם תעודות-זהות, החליפו בגדיהם והסיעום מיד באוטובוסים של "אגד" לקיבוצים שבצמק= הירדן, עמק-יזרעאל ומקומות אחרים. המשטרה הצבאית הבריטית עם קצינים פולנים שהיו מגיעים בדרך כלל "לאחר מעשה", לא מצאו דבר, שכן כל מדי החיילים ויתר אביזרי הלבוש הצבאי הועברו מכאן עוד קודם לכן במשאית. אחד המיבצעים מסוג זה, שנערך בערב ראש-השנה תש"ד הקיף קרוב ל-500 חיילים וכן"ל בערב יום-כיפור. אותם ימים (אוקטובר 1943) תנועת הבריחה על כל צורותיה הגיעה לשיאה. לאחר מכן הצטמצמו מימדיה: בנובמבר - 482 ובדצמבר - 192. לאחר מכן ידוע על מקרים מעטים בלבד. כסך הכל הקיפה תנועת הבריחה מצבא אנדרס קרוב ל-3,000 איש לרבות כמניין קצינים ולמעלה ממאה מש"קים.

כמתוכנן התבצעה אכן קליטתם הזמנית של הבורחים במידה רבה בהתייחסות העובדת ובמיוחד לקיבוצים. על אף שהגעתם לכאן היתה חפוזה וללא התרעה מספקת, הרי קבלת הפנים והטיפול הראשוני בהם, לא היה שונים מפרוסי הקליטה

השיגרתית לגבי כלל העולים הכלתי=ליגליים. כמו בכל היישוב, כך גם בקיבוץ הופעתם וסיפוריהם של חיילי אנדרס עוררו סקרנות עזה, אך גם רתיעה מעימות עם פרטי הזוועה על טבח אחיהם תחת הכיבוש הנאצי. עם זאת גילמו המספרים בעיני מאזיניהם וחלק מדעת=הקהל בקיבוץ - דמות של אנשים מיוסרים ועצובים. ברוח זו, אך בשפה בוטה, מתארם סופר שהיה אז חבר קיבוץ:

"...והיו להם שיני=זהב. והם חשפו שיניהם וביקשו לחייך - אך הם היו גלות. וצחוקם היה עגום וגלותי. דיבורם היה גלות. מסכנים היו. איש לא אהבם. איש לא חיבב אותם. הם עבדו בכנין ובחצירים ובכל עבודה קשה - ואחר חזרו לאוהל, לכדידות, לזכרונות על סיביריה וטהראן".

במידה שהתגלו תופעות "חריגות" בקרב הבאים או מתחים בינם לבין הקיבוץ, הוסדרו הדברים בכיקורים של נציגי המוסדות.

אף יוצאי תנועות חלוציות שהתחנכו על ערכי הקיבוץ וכן על ההערכה הרבה לתפקיד שכרה"מ ממלאה בכנין הסוציאליזם, לא מצאו תמיד שפה משותפת עם מדריכיהם וחברייהם לשעבר כתנועה. אמנם הללו קיבלום בחמימות ודאגו להם במסירות יתירה, אולם דחו ברוגזה את סיפוריהם וביקורתם על המשטר הסובייטי אותו חזו מבשרם. בנושא זה נגררו הבאים לויכוחים מרים גם מחוץ לקיבוץ, שכן רוב הציבור בארץ היה שטוף אהדה נלהבת לברה"מ הנאבכת בגבורה נגד הנאצים. לא פעם רמזו להם שדברי הלעז שלהם נגד רוסיה נובעים ממצוקותיהם הנפשיות שהזמן גרמן.

כמה חדשים לאחר שנקלטו במקומות השונים נדרשו יוצאי צבא אנדרס להתנדב (להתגייס) לצבא הבריטי או לנוטרות וכד'. אם כי חלקם עשה זאת כנפש חפצה והיו אף כאלה שראו בכך אפשרות להגיע לאירופה ולחפש את קרוביהם בקרב שארית הפליטה, הרי פה ושם אירעו גם תקריות בעניין זה. אחת מהן מתוארת להלן מזכרונותיו של חייל צבא אנדרס שהסתדר בעבירה ככפר=היושוע יחד עם עוד 8 איש מיוצאי צבא זה עד שיום אחד זומנו למרכז להיפגש עם משלחת מהסוכנות ובראש קצין מהבריגדה היהודית:

"... הקצין היהודי, פונט שמו, אמר לנו שהוא נשלח לגייס אותנו לבריגדה היהודית הלוחמת בנאצים... אני הייתי בארץ כמה חדשים בלבד ורק התחלתי להינות מהחיים. כמה ימים לפני=כן, כשהייתי בחיפה ראיתי בחורים ובחורות צעירים ובריאים יושבים בכל שעות היום והלילה בבתי=הקפה שעל הכרמל. אותם לא הכריחו להתגייס לצבא. אותנו, לאחר כל מה שעברנו, ביקשו לגייס לצבא הבריטי. אמרתי זאת לפונט והוא השיב, שקיבל פקודה להכניסנו למוניות, בין שנרצה ובין שלא נרצה, ואם לא תהיה לו ברירה ישתמש בכוח. כמו= כן איים, שילשינו עלינו לפני הצבא הבריטי ולפני הצבא הפולני. התייעצנו בינינו והחלטנו, שאחרי כל מה שעברנו לא נסכים להתגייס מרצוננו... והוא הורה לאנשיו להכניסנו בכוח למוניות... כאן התערבו אנשי המזכירות של כפר=היושוע והחליטו לטלפן לממונה בסוכנות בחיפה מר צוקרמן... ולספר לו מה שקורה... ויעצו לו להורות לפונט לעזוב... אבל פונט לא ויתר. הוא אמר לצוקרמן שמדובר כאן בכורים גלותיים, פשוטים וגסים ואסור להיכנע להם. אך צוקרמן ציווה על פונט לעזוב את כפר=היושוע על אנשיו והמוניות שנשכרו... כשעזב פונט אמרו לנו אנשי הוועד של הכפר שנביא תעודת הסוכנות בחיפה או שנעזוב את כפר=היושוע מיד."

על אף תקלות כאלה וצעדי זהירות מפני מעקבים של שלטונות הגיוס הבריטיים, היגיעו לבריגדה וליחידות אחרות בצבא הבריטי יותר מ-1,000 חיילים לשעבר מצבא אנדרס. 400-500 נוספים הלכו לשרת בנוטרות. רבים הצטרפו ל"הגנה" ופחות - לאצ"ל ולח"י. כאלף איש סודרו בעזרת המוסדות והקרובים בעבודות בניין, חקלאות, נהגות ("מספרים ירוקים") וכדומה. אחרים הסתדרו בתחום התמחותם המקצועית והאמנותית כמוסיקה תאטרון ובידור קל. מספר קטן יחסי נשאר בקיבוצים ובמושבים מניעי הבריחה ומעצוריה

על אף התמיכה המעשית והמוסרית מצד היישוב לכריחתם של ליהודים מצבא אנדרס, לא עשו זאת כל הכורחים בלב קל וזאת בין היתר גם בגלל שבועת-האימונים שמטרו בשעתם. היתה זו שבועה מיוחדת בעברית (כולל "שמע ישראל") ובפולנית שכללה הכשחת נאמנות למדינת פולין, לחוקתה, לצבא ולמפקדיו וכו'. הרב הצבאי פנחס רוזנגרטן, שהשביע אותם, היה מרבה לשוחח אתם על בעיותיהם האישיות ותוך כך חש גם את התלבטויותיהם בנושא עדין זה. לדבריו היו להם "סיבות אישיות חזקות שקשה היה להם להתמודד איתן". החלטתם הסופית עוצבה גם בהשפעת הפגישות עם הקרובים והחברים ובמיוחד - נוכח זרם הידיעות העגומות מפולין שהגיעו משם בצינורות הצבאיים ושמהן ניתן היה להסיק ש"אין לנו לאן לחזור" וזאת בנוסף לאנטישמיות ששררה בצבא. לאור נימוקים צודקים אלה אליבא דרב רוזנגרטן מעדיף הוא לננות את כריחתם נטישה ולא עריקה". אם כדי לא להחרף אקט זה עוד יותר ואם מסיבה אחרת - עובדה היא שכמעט אף אחד מהם לא לקח עמו את הנשק האישי! באחת מאסיפות ההסברה שנערכה ע"י מרכז העליה ב"בית-כרנר" בת"א לחיילי צבא אנדרס שהיו עדיין בשירות, צויין כאזניהם כפירוש שלא רואים עוד בהם "עריקים", אלא "יהודים שרוצים להישאר בארץ" ואין מניעה שימשיכו להילחם, אולם תחת דגל אחר. כרם, חלק מהחיילים לא קיבל קונצפציה זו, אם מחשש לקידומם האישי כמו קצינים וכד' ואם מנימוקים אידאולוגיים כמו קומוניסטים, בונדאים ודומיהם, שקיוו להשתלב בשיקום פולין לאחר שחרורה. והיו גם כאלה שנתעו מלברוח בגלל נימוקים מוסריים. אחד מהם - נציב בית"ר לשעבר בפולין ולימים ראש ממשלת ישראל - מנחם בגין. כאשר הוצע לו לערוק מן הצבא, הוא סירב בטענה, כי "עריק אף מצבא זר עריק הנהו ולא יוכל לעמוד בראש מערכה לאומית". עם זאת הוא שוחרר בסוף דצמבר 1943 כאחד מצוות של 4 חיילים יהודים, שאמורים היו, כתוצאה של עיסקה בין הרביזיוניסטים לבין הפולנים, הישלה לארה"ב כדי לנהל, בין היתר, תעמולה לטובת פולין. בינואר 1944 הוא כבר פעל כמפקד אצ"ל במחרת. מכל הבחינות היה זה מקרה חריג: כל היתר שסירבו לערוק - נותרו בתוך הצבא. כשהועבר הקורפוס השני בראשית 1944 לאיטליה, היו בו

בו כ-850 חיילים וקצינים יהודים. בקרב על מונטה-קאסינו נפלו 22 מהם ו-62 נפצעו. 126 קיבלו אותות הצטיינות ובהם 6 "צלב וירטוטי מיליטארי", הוא אות ההצטיינות הקרבי הגבוה ביותר בצבא הפולני. לימים התהדר גנרל אנדרס בנתונים אלה בהטעימו כי "מאז שנשרו יהודים משורות במזרח התיכון לא נישנה יותר הדבר הזה. יהודים לחמו בגבורה כשדה-הקרב וגם הצטיינו בעמדות אחרות". בסוף 1944 מנה הקורפוס השני 838 יהודים, מהם 126 קצינים. כמחציתם חזרו לארץ אחרי המלחמה.

תגובת הפולנים  
עוד בחנייתו של צבא אנדרס בעירק נקטה המיפקדה מספר צעדים כדי להתחקות אחר הכרחת החיילים היהודים לארץ. מכל שכן גברה פעילות זו נוכח הבריחה ההמונית שלהם בתוך הארץ. על אף זאת ועל אף כמה מאסרים שנערכו בקשר לכך, פשטה השמועה שהמיפקדה אינה נחושה כל כך לחפש עריקים "אם משום ששמחה להיפטר מיהודים ואם משום שהבינה שטבעי הדבר שיהודים ירצו להישאר בארץ". כחיזוק לשמועות אלה באו סיפורים על גילויי הבנה מצד המפקדים לכריחת פיקודיהם. עם זאת לא הופסקו אמצעי הזהירות מחמת המעורבות היתרה שהחלו לגלות השלטונות הבריטיים. פרטים די מדויקים על ההכרחה המאורגנת נמסרו להם באופן שיטתי מהפיקוד הפולני שמתעמים מדיניים ואחרים נטה להימנע, כמה שאפשר, מעימות עם היהודים בארצם. על סמך מידע זה נערכו חיפושי-בית אצל פעילי ההכרחה וכמה מהם אף נאסרו. כמו כן נאסרו מספר חיילים שברחו. אך אלה ואלה שוחררו בצורות שונות, כולל גם "על ידי כפיתת פולנים ואנגלים וקשירתם לעמודים". לעיתים הסתייעו בפעולות החילוץ גם כחברי ההגנה ששירתו בצבא הבריטי. הסלמה ניכרת בצעדי השלטונות באה סמוך להכרחות ההמוניות של חיילי אנדרס בעונת החגים של שנת תש"ד. למעשה התקשרו הדברים עם התחדשות היחס הקשוח מצד



השלטונות לגבי רכישות הנשק של ה"הגנה". מיבצעי הצבא והמשטרה הכריזת לגילוי מחסני נשק בקיבוצים נערכו עתה בתירוף רשמי של חיפוש אחרי עריקים מהצבא הפולני של גנרל אנדרס. כך, למשל, חיפוש= הנשק שנערך בקבוצת חולדה ב-3 באוקטובר 1943, החלה בחיפוש אחרי עריקים פולנים. במהלך המיבצע רוכזו הגברים המקומיים בחדר=האוכל לזיהוי בפני יחידת משטרה צבאית פולנית שלא מצאה ביניהם את מבוקשתה. אך בשיחות פרטיות עם החברים "הם הכיעו צערם על שמשכו אותם לחיפוש זה שהיה עליהם לזרא". בצורה דומה נימקו השלטונות את חיפוש הנשק שנערך כחודש וחצי לאחר מכן בקיבוץ רמת הכובש ושהסתיים בהתנגשות= דמים חמורה. להלן ההודעה הרשמית של השלטונות, כולל נימוקיהם: "לשלטונות הבטחון נמסר ממקור מוסמך כי לכמה עריקים (בורחים מן הצבא) פולניים ניתן מיקלט ברמת הכובש... על כן נערך ב-16 בנובמבר ברמת הכובש עם שוטרים פולנים ועם יחידות צבאיות קיסריות... המוכתר וחברי המושבה סירבו לשתף פעולה בחפוש עריקים פולניים ועל ידי עמידתם זו לא נתנו כל אפשרות לשלטונות הפולניים או למשטרה לברר אם נמצאו עריקים במושבה..."

גם לאחר צאת הקורפוס השני מהארץ והיעלמותה של תופעת העריקה נדרשו השלטונות לנושא זה ע"י ניכוי של כמה אלפי רשיונות=עליה (סרטיפיקאטים) לארץ מהמיכסה הקיימת וזאת על חשבון עריקי צבא אנדרס שנותרו בארץ. ואילו חוגי האמיגרציה הפולנית הקשורה בממשלת הגולה, נטו אחרי המלחמה להמעיט בחומרתה של העריקה ההמונית. וכך גם הציג את הענין בכתב ובע"פ הגנרל אנדרס עצמו. באיון שמסר ב-31.7.1967 להסטוריון זביגניב סימאצ'קו הוא התייחס לעריקות של חייליו היהודים כדלהלן:

"האמנתי שליהודים יש שתי נאמנויות, אחת לפלשתינה ושניה לפולניה ולכן לא נטיתי להחזיקם בכח בצבא הפולני. הוצאתי פקודות חמורות לא לרדף את החיילים היהודים שעזבו את הצבא בהגיעם לפלשתינה. האמנתי בצדקתם של שאלה מהם שראו כחובתם הראשונה להילחם לעצמאות פלשתינה. הרבה חיילים יהודים שהרגישו כפולנים נותרו בצבא וחלמו בעוז באיטליה \* \* \*

אין לסיים פרשה זו שהובאה כאן בקיצור, מבלי לאזכר תופעה מקבילה כמעט לגבי מאות חיילים יהודים שכרו מהצבא הפולני באנגליה בגלל האנטישמיות ודרשו לעבור לצבא הבריטי. חלקם

הובאו למשפט ונדונו למאסר בין שנה לשנתיים. אם כי המכנה המשותף בשני המקרים היתה האנטישמיות הפולנית, אך בארץ-גם התקשרה לכך המשמעות של קליטת שרידי השואה ביחד עם המאבק המתמשך נגד גזירת העליה. אלה שכיוונו ביישוב את תנועת הבריחה מצבא אנדרס, ראו בה ואריאנט נוסף של גלי העליה הבלתי-ליגאלית, שכונתה בשלב זה: עליה ו' מלשון "ויברח".

ביבליוגרפיה נבחרת:

אישוני (אפלויג) דוד, זיכרונות, רמת השרון, תשמ"ח, עמ' 71-82  
 אנגל דוד, "התנועה הרביזיוניסטית וממשלת פולין הגולה, 1939-1945",  
 הציונות, מאסף י"א, תשמ"ו, עמ' 334-357  
 בגין מנחם, המרד, תל-אביב 1950, עמ' 33-34  
 גוטמן ישראל, "יהודים בצבא אנדרס בבריית-המועצות", קובץ יד ושם, י"ב,  
 (1977), עמ' 171-213  
 גלבר יואב, תולדות ההתנדבות, ג', ירושלים תשמ"ג, עמ' 20-46 דקל, אפרים,  
 שרידי חרב, תל-אביב 1963, עמ' 281-281  
 כהן ליאופולד, "יהודים בשורות הצבא הפולני כמערכ במאבק נגד הנאצים 1945-  
 1940", בתוך: לוחמים יהודים במלחמה נגד הנאצים, מרחביה תשל"א, עמ' 119-  
 113  
 כרמי ישראל, "עליה ו' - חיילי אנדרס בארץ", בספרו: בנתיבי ההעפלה והקליטה,  
 תל-אביב 1992, עמ' 53-61



- מירוב אריה, "מצבא אנדרס הפולני - ליחידה עברית בצבא הבריטי", בשורות הלוחמים, ספר בהתנדב עם, 1989, עמ' 258-255
- נוטבאום קלמן, והפך להם לרועץ: היהודים בצבא העממי הפולני בכרית-המועצות, תל-אביב 1984, עמ' 75-53
- סלוצקי יהודה, ממאבק למלחמה, בתוך: ספר תולדות ההגנה, כרך שלישי, חלק ראשון, תל-אביב תשל"ב, עמ' 164-165, 182, 616 קהאן, מאיר, שא אש להצית, תל-אביב תשמ"ט-1988, עמ' 85-80
- רדליך שמעון, "יהודים בצבא אנדרס בכרית-המועצות, 1941-1942", ילקוט מורשת, י"ד, אפריל 1972, עמ' 154-143
- שטשעקאטש, לייב, געטא קולטובאנקא. געשיכטע פון א פראיעקט צו שאפן א יידישן לעגיאן ביי דער פוילישער ארמיי אין סאוועט-רוסלאנד, ניו-יארק, פאריז, תל-אביב 1951
- "בשנה הבאה כולנו בני-חורין במולדת", הבקר, 20.7.42, "עם חיילים יהודים בצבא הפולני אורחי רחובות", הבקר, 18.8.42, "עם חיילים יהודים בצבא פולין", אשנב, 11.9.42, עמ' 8
- "לא הצהרות אלא מעשים", דבר, (כד אב תש"ג 25.8.43) עמ' 1
- "מדוע עזבתי את הצבא הפולני?" אשנב, 5.11.43, עמ' 2-1
- "החייל היהודי בצבא פולין נלחם בקאסינו", הארץ, 14.6.44
- "גנרל אנדרס שומר הכסתו", דבר, 3.10.46, עמ' 2
- Anders, W., *An Army in Exile*, London 1949, pp. 112
- Anders, W., *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1936-1946* (London, 1959) pp. 83, 99-100, 158, 133-134, 201
- Silver, Eric Engel, David, *The Shadow of Auschwitz*, pp. 138-14
- BEGIN - a biography, London 1984 pp. 400/1
- :Army Terlecki Ryszard, "The Jewish Issue in the Polish 1941-1944" in *The Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939-1941* London 1991, pp. 161-171